

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Source: VIZURA - Časopis za savremene vizualne umjetnosti, likovnu kritiku i teoriju

VIZURA - Magazine for Contemporary Visual Arts, Art Critic and Theory

Location: Bosnia and Herzegovina

Author(s): Likar Franjo, Aida Abadžić Hodžić

Title: „U mojim djelima sve lebdi, sve je u svijetu letača“ - Interview Franjo Likar
Interview Franjo Likar

Issue: 01+02/2008

Citation style: Likar Franjo, Aida Abadžić Hodžić. "„U mojim djelima sve lebdi, sve je u svijetu letača“ - Interview Franjo Likar". VIZURA - Časopis za savremene vizualne umjetnosti, likovnu kritiku i teoriju 01+02:60-67.
<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=74824>

Interview – Franjo Likar

„U MOJIM DJELIMA SVE LEBDI, SVE JE U SVIJETU LETAČA“

Razgovarala: Aida ABADŽIĆ HODŽIĆ

Priču o svome životu Franjo Likar (r. 1928.) odlučio je u svojoj Monografiji ispričati kroz priču o svojih deset ateljea – od prvog, u Morića hanu u Sarajevu, do današnjih, u Brelama, u Dalmaciji, i Klagenfurtu, u Austriji. Ako se pažljivo prati ta priča, tada se uočava da u njoj Franjo Likar uglavnom govori o ljudima, mjestu, atmosferi i duhovnim stanjima koja su ga u danom periodu odredila.

Neposredni povod za razgovor s Franjom Likarom u njegovoj čudesnoj kući-ateljeu u Brelama, gdje sa svojom suprugom Heide iščekuje, kako on kaže, najzanimljiviji mjesec na moru, februar, bila je njegova nedavno objavljena monografija (Sarajevo, 2007.). Međutim, pravi razlog za susret sa Likarom je u tome što je on uvijek zanimljiv, neočekivan i suvremen. Kako je sva historija tek priča o „naknadnim otkrićima“ ostaje da se, s potrebnom distancom, tek ispriča i ona o njegovom značaju i ulozi u likovnom i kulturnom životu u Bosne i Hercegovine u drugoj polovici 20. stoljeća, kao i da se tek prepoznaju mnoge stvari koje je anticipirao i koje, kao takve, i nisu mogle u potpunosti biti prepoznate i ocijenjene u svome vremenu. Ovaj vječno zaigrani umjetnik dosljedno podsjeća na misao Johana Huizinge o pomalo tajan-

INTERVIEW - FRANJO LIKAR

Aida Abadžić Hodžić

ABSTRACT

In his monograph, Franjo Likar (1928) decided to tell the story of his life by telling the story of his ten studios – from the first, in Morić's Caravanseraï in Sarajevo to the ones he uses now, in Dalmatian village Brela and in Klagenfurt, Austria. If one follows this story carefully, then he would notice that Franjo Likar refers mainly to people, places, atmosphere and spiritual states that have shaped him in those periods.

The immediate motive for this interview with Franjo Likar done in his marvellous studio-house in Brela, where with his wife Heide, he was waiting for the month of February, the most interesting month at sea, as he puts it, was his recently published monograph (Sarajevo, 2007). However, the true reason for this encounter with Likar lies in the fact that he is always interesting, unexpected and modern. Since our entire history is nothing but a tale of „subsequent discoveries“, the story about his significance and his role in the artistic and cultural life in BiH in the second half of the 20th century remains to

Franjo Likar na terasi svog ateljea u Brelama
fotografija: Heide Likar- Kaser

stvenom i iznimnom položaju igre kojom se izlazi iz običnog života u jednu privremenu sferu djelatnosti koja ima svoja pravila, a čiju neizvjesnost i slučaj Likar spremno prihvaća. Uostalom, za sebe i sam kaže da se osjeća „privremeno zaposlenim, kao na proputovanju.“

Svoju zapitanost, zbunjenost i sumnju priziva kao vječne muze. Nedostatke u memoriji prepoznaje kao prednost. Život nastoji zagrabit u cjelini: i kada misli o onostranom ne odriče se svoje zemaljske dimenzije, uvijek spajajući krajnosti, „visoku“ i „nisku“ umjetnost. Tako se komadići raznobojnih tkanina i dijelovi porculanskih figura sa buvljaka mogu sklapati u sasvim nove i neočekivane cjeline, poput državnih zastava ili sakralnih kutija. Strah

od prolaznosti i smrtnosti Likar razgrađuje u transcendentalnoj dimenziji erotskog. Franjo Likar je čovjek i umjetnik koji sa rijetkom pažnjom i odgovornošću osluškuje svoje riječi i pažljivo prebire po njihovu mogućem smislu.

VIZURA: Gospodine Likar, ono što je meni bilo zanimljivo dok sam prelistavala Vašu Monografiju i pripremala se za naš razgovor, a što je najneposrednije vezano za Vaš opus, jest pitanje stila. Vi govorite kako je primjena multimedije, koja se intenzivno javila u Vašem radu posljednjih godina, u stvari omogućila vaš bijeg od vlastitoga stila, od vlastitoga rukopisa. Zanima me, ako se briše prepoznatljivi postupak, tragovi memorije, šta onda ispisuje Vašu bio-

grafiju u umjetničkom i intimnom smislu? Može li se nadići samoga sebe?

LIKAR: U stvari, ja sam se uvijek čuvao da sebe obilježim kao slikara pa čak i kao likovnog stvaraoca. I ne samo da pripadam takozvanoj multimedijalnoj liniji nego se na neki način u biti osjećam kao čovjek koji postavlja pitanja i zbunjen je pred neizvjesnošću odgovora. U onome što radim, osjećam se kao neko tek privremeno zaposlen, kao neko na proputovanju. Bilo da slikamo ili pišemo, mi samo iskazujemo naš unutarnji konflikt. U svojoj suštini, i riječ i oblik nose istu temperaturu, nose iste vibracije u svojoj emotivnoj poruci, dostavljaju nam isto iskustvo o konfliktu i usamljenosti.

VIZURA: Umjetnost nakon Drugoga svjetskog rata sve se izrazitije usmjeravala prema već ponuđenim, prisutnim elementima u stvarnosti koju živimo, prema svojevrsnom „kolekcioniranju“ i sintezi. Naglasak je bio na izboru, a ne na „proizvodnji“. Ne mislite li da je govor o bh. umjetnosti u drugoj polovici 20. stoljeća bio opterećen pojednostavljenim i shematiziranim podjelama? Meni je, naprimjer, zanimljiva Vaša želja da svoje male pero-crteže prenesete u velike formate, a što je postupak koji elementarno pokazuje blizinu apstrakcije i figuracije: već povećanjem dimenzija motiv se prevodi u apstraktnu shemu, postaje time drukčiji i nov. Da li likovna kritika u Bosni i Hercegovini godinama s nedovoljnim oprezom klasificira pojave i ličnosti?

LIKAR: Ja ne bih rekao s nedovoljnim oprezom, već s previše opreza. Ali, ipak, ima jedan otpor koji prema mome djelu

postoji u tom građanskom smislu, a to je prisutnost erotskog. Ja nisam samo slikar erotskog, nego je i sama prisutnost žene značajna u mome radu. To je težnja za vlastitom cjelovitošću, svijest o karmičkoj povezanosti. Uostalom, i u osjećanju metafizičke dimenzije svijeta, žene iskazuju više senzibilnosti. Pri tome ne zaboravljam da i ja pripadam svijetu mužjaka i ratnika, no istovremeno ja se toj pripadnosti odupirem i čini mi se da je upravo taj otpor osnovna poruka u mome erotskom stvaralaštvu. No, podjednako ta prisutnost erotskog uspostavlja i komunikaciju s fenomenom smrti. Još su i stari Grci shvatili tu cjelovitost *erosa* i *thanatosa*, a kasnije se Grcima pridružio i Sigmund Freud i zato ne bi imalo smisla da se u tom društvu upravo na mene ukazuje kao na grešnika.

VIZURA: Umjetnost našeg vremena bavi se temama koje su neprikazive. I Vas je godinama privlačilo pitanje levitacije, lebdjenja. Kako prikazati let?

LIKAR: U mojim djelima sve lebdi, ništa nije prizemno. Od djetinstva sam svjestan te mitologije anđeoskog, oduvijek sam u to vjerovao; ne u anđele s krilima već u to da ima nešto s one druge strane ovomazemaljskog trajanja.

VIZURA: Bilo bi zanimljivo čuti kako bi na tu Vašu temu o anđelima izgledao odgovor jednog empiričara...

LIKAR: Eto, za trenutak ću zaviriti u moju Monografiju i citirati samoga sebe: „Ne jednom, čitao sam studije Mircea Eliade i bilo mi je jasno da kultura i mitologija

brojeva imaju veliki značaj u ljudskoj povijesti. Rekao sam, mora da je moj anđeo smislio ove brojeve, gotovo prepisane iz Biblije ili iz Veda, 7799, koje smo ja i Heide dobili za naš auto. Lijepo je imati anđela koji se brine i o vašim auto tablicama. No, moj rođak, Jaki Likar, empiričar iz Völkermarkter Strasse, imao je već spremjeni odgovor: "Nije to uradio tvoj anđeo, nego kompjuter." Nešto kasnije, posljednji komentar imala je ipak moja Heide: „Jaki još uvijek ne zna da i anđeo može sjediti za kompjuterom.“ Uostalom, tu metafiziku onostranog diskretno sam provlačio i u Monografiji. To je svijet koji može da stvori dosta nesporazuma, i zato su ti kratki tekstovi, citati od Svedenborga, Helen Keller, Teilhard de Chardina, Pascala i drugih, da se tako izrazim, i „drugih letača“, ispisani sasvim sitno i blijedo, kao slučajno i u nekom neredu. Suprotno njima, ugledni sarajevski kunsthistoričar, jedan od onih koji hodaju a ne lete, pišući o meni još 1996. godine, govori otprilike: „Sujevjerje i njegov anđeo izvode ga iz grada uoči katastrofe.“

VIZURA: Jedan tekst u Vašoj Monografiji, onaj profesora Fochta, započinje Plotinovom mišlju o „vizualnom kao najjasnijem od svih čulnih podražaja“. Da li je kultura Zapada bitno određena vizualnim ili, da proširimo pitanje a u kontekstu Vašeg zanimanja za klasičnu muziku, da li je čovjek bliže sebi kada gleda, a to znači kada on određuje pravac percepcije ili kada sluša?

LIKAR: Ja to uopće ne bih odvajao. No, ovdje se rađa jedan drugi fenomen. Ja za sebe nikada ne govorim da sam Evropljanin; kulturu ne možemo dijeliti. U Ev-

ropi imamo kršćansku metafiziku u srednjem vijeku, no osim manjih iznimaka, ona me ne privlači. Oduvijek sam više volio Budu i Laotsea ili, ako skrenemo u perzijski prostor, jednog Rumija. Indija ima velikih mislioca i mistika sve do današnjih dana, tu je Ramana Maharshi, Ananda Mai Ma, a i mnogi drugi. I sama ideja o lebdenju kao da dolazi s Istoka, mada su i u Evropi također prisutne i materijalna kao i ona metafizička linija. U biti, mi imamo dominantno naglašeno tu kolonijalnu kulturu osvajanja svijeta.

VIZURA: Čime se danas bavite?

LIKAR: Ja imam dosta slab vid i ne znam da li ću uskoro moći čak i crtati. Šta će se tada dogoditi? Možda ću nešto više pisati ili ću na kraju reći: dosta je tog kreativnog samopotvrđivanja! Čemu sebe uvijek provjeravati, čemu bilo kome govoriti da smo uspješni i da nešto znamo?

VIZURA: Kada govorite o svojoj skulpturi, a to iskustvo spominjete i prilikom posjete jednoj venecijanskoj baroknoj crkvi, spominjete potrebu da umjetnost treba biti „lagana, ugodna, nasmiješena“, bez nepotrebne tame i težine. Unosite u umjetnost jednu dimenziju koja je gotovo zaboravljena i iščezla. Da li je za Vas, u Vašem doživljaju svijeta i umjetnosti, bol ili radost dublje osjećanje?

LIKAR: Mislim da imam jedno pozitivno vjerovanje da sve ima svoj smisao i zato ne znam gdje bi se nalazio taj prostor u kome ćemo smjestiti bol. Ima jedna žena-svetac, ne u smislu religije već u načinu svoga djelovanja, Ananda Mai Ma. Na kra-

be told yet, with a certain temporal distance, just like it remains for us to recognise those many things he had anticipated that could not possibly be fully recognised and assessed in their own time. This artist, with his constant playfulness, consistently reminds us of Johan Huizinga's thesis about those somewhat mysterious and exceptional places where one plays, removed from ordinary life and taken to a temporary sphere of activity that has its own rules and uncertainties and haphazard nature Likar embraces without hesitation. About himself, he says that he feels as "being on a part-time assignment, in between two journeys".

Curiosity, bewilderment and doubt are what he invokes as his eternal muses. Inadequacies and shortcomings of memory he recognises as an advantage. He tries to grasp life in its fullness: even when he contemplates the otherworldly, he never gives up its worldly dimension, always bridging the gap between the extremes – between "high" and "low" art. Thus, pieces of a coloured fabric and pieces of porcelain figures found at some flea markets can be used to make new and unexpected things, such as national flags or sacral boxes. Likar dismantles his own fears from transience and mortality and then assembles them into a transcendental dimension of eroticisms. Franjo Likar, both as a man and as an artist, listens to his own words attentively and responsibly - in constant quest for their potential meanings.

LIKAR

ju svoga života trpjela je teške bolove ali je rekla: „Patnja me voli.“ Ona se s ljubavlju odnosila prema toj patnji i nije pokazivala ni najmanje želje da se te patnje oslobodi.

VIZURA: Da li je imperativ doba koje živimo želja za stalnom promjenom, za stalnim dokidanjem, za preispitivanjem; odraz karaktera vremena koje se ne može smiriti oko zajedničkih vrijednosti? Ima li u tome nesporazuma?

LIKAR: Mislim da tu ima mnogih nesporazuma, i ja bih radije spomenuo jednu drugu negativnu karakteristiku savremene umjetnosti, a to je ogromna komercijalizacija. Slika je postala roba koja mora naći svoju tržišnu vrijednost. Ali, ako smo već dotaknuli tu ideju da je umjetnost meditacija, proizvod duhovne komunikacije, da umjetnost umiruje naš osjećaj osamljenosti, onda se logički postavlja pitanje, je li uopće moguće da mi sada prodajemo tu svoju osamljenost. Površno gledano, mogao bi se steći utisak da sam i ja dosta uspješan komercijalni slikar, no stvari su sasvim obratne. Ja znam uraditi portret, a i moje mrtve prirode mogu dosta privlačno izgledati, no to su slike koje sam radio veoma rijetko, a odavno i nikako. Da bi moje slike bile uspješne u tom građanskom smislu, ometa ih taj duh erotskog, ali i jedna lagana prisutnost pastelnih i nježnih boja, za koje će mnogi reći da su slatkaste. Moje austrijsko iskustvo govori da su sada u modi življe i temperamentnije boje, a to bi izgledalo kao neki lirsko-apstraktni ekspresionizam, a to je prostor, kome ja ipak ne pripadam.

VIZURA: Kako vidite prirodni put koji bi morao postojati između umjetnosti i publike, umjetnosti i tržišta? Umjetnost, kao koncentrirani prostor vlastite meditacije, ipak ne bi smjela ostati potpuno zatvorenom – ona traži rezonancu u drugom. Kako naći sretniji put usmjeravanja umjetnosti prema publici a da se umjetnost nužno ne pretvori u robu? Kako približiti te svjetove na manje bolan način, jer su, ipak, upućeni jedni na druge?

LIKAR: To je veoma zanimljivo pitanje. Ja uopće nisam čovjek koje se plaši društva, čak se veoma okretno snalazim u komunikaciji s ljudima. Ali na nekoj nesvjesnoj razini, ja sam sebe uvijek onemogućavam da budem novčano uspješan.

VIZURA: Kako slika formira svoju tržišnu cijenu?

LIKAR: Često su upravo loši umjetnici veoma uspješni u tržišnom svijetu. Mislim da su ljudi od vrijednosti uvijek bili malo povučeni, malo skromniji. Neki su od njih uspjeli i bili su priznati, drugi su ostali neshvaćeni i bili bi otkriveni znatno kasnije, a možda i nikad. Johann Sebastian Bach nakon svoje smrti bio je, jednostavno, zaboravljen; čak ni rođena njegova djeca nisu ga uzimala previše ozbiljno. On je, jednostavno, bio izišao iz mode i prošlo je stotinjak godina da bi svijet počeo shvatati koliko je Bach značajan.

VIZURA: Često se spominju Vaši sarajevski ateljei, pogotovo oni u Saburinoj ulici i na Grbavici, gdje se generirala neka pozitivna energija sarajevske kulturne scene, osobito šezdesetih godina. Danas takvih

Monografija Franjo Likar

mjesta nema, nema mjesta koja bi magnetski privlačila umjetnike, pisce, režisere. Umjetnici jedni drugima rijetko posjećuju izložbe. Da li je potrebno da takvih mjesta bude ili živimo u vremenu kada ona više i ne trebaju postojati?

LIKAR: Ako ih bude, onda je potrebno da ih ima. Ja i kada sam radio loše slike, a napravio sam mnogo loših slika, uvijek sam imao pozitivnu komunikaciju sa sredinom, možda bi to bilo nešto kao karizma.

VIZURA: Nerijetko se spominje tzv. princip „zakrpe“ u Vašem kreativnom postupku: od starih komada tkanine, od napuklih porculanskih figurica od kojih gradite sakralne kutije, izrezane fotografije od kojih radite plakate sa tekstualnim elementima; popravljali ste stare majstore. Što je danas, po Vašem mišljenju, originalno u suvremenoj umjetnosti?

LIKAR: Svoj rad uvijek sam razarao i gradio istovremeno. Nikada u tom smislu nisam sebi vjerovao. To je jedna težnja ka savršenom, ali dalje od težnje mi se ne možemo pomaknuti. Ja ne znam što je dobro, ali znam što nije dobro i negdje na kraju dolazim do nekog zvuka, do nekog mirisa u kojem ima logike koja me ipak zadovoljava.

VIZURA: Pričali smo maloprije o Pamuku i o njegovom romanu u kojem opisuje stare majstore minijatura iz radionica u Širazu i Heratu koji su stoljećima slikali na isti način, po uzoru na velike prethodnike i koji, konačno, najbolje naslikaju konja kada oslijepe nakon godina i godina mukotrpna rada, zatvorenih očiju. Da li je stil zamka?

LIKAR: Stil je apsolutno zamka, stil je prevara, stil je samo način da budemo prepoznati, to je potreba da se izgovore riječi: „Ovo sam ja, a ne netko drugi.“ To je u suštini jedan nesporazum ili možda, sretnije rečeno, naš ljudski poraz. Ovdje bih spomenuo moju raniju bilješku: „Zašto da ne stvorimo stil upravo ne poštujući stilove?“ Ali, vratimo se Pamuku. Gledao sam o njemu jedan film i zapazio kako on sve zapisuje u male bilježnice, one iste koje djeca imaju u osnovnoj školi. On to ispisuje sporo i bez većih korektura, kao neko dijete. On je temeljito suprotan načinu kako ja radim, jer da bih ostvario jednu stranicu teksta, ja ću kroz neprekidno traženje ispisati barem nekoliko stranica i, naravno, baciti ih.

VIZURA: Da li je cilj postići takav stil da se već iz poteza prepozna umjetnik ili je cilj, upravo, neočekivanost?

LIKAR: Treba prepoznati vibraciju jednog djela, a to više nije stil, to je sada naša duhovnost. U stvari, ja nisam ni sposoban stvoriti stil kao obilježje svoga trajanja, jer ja imam lošu memoriju i osuđen sam da uvijek počinjem iznova. Nisam sposoban iskorištavati svoje iskustvo. Zbog toga sam sretan i veoma cijenim taj svoj nedostatak.

VIZURA: Tema prolaznosti, smrti veoma se rano javila u Vašim radovima. Ako dobro razumijem Vaš postupak, Vi ste je prepoznali kao blizinu stvaranja i razaranja, razaranja kao rađanja nečeg novog. Često su Vas nazivali najkontroverznijom ličnosti tadašnje bh. likovne scene.

LIKAR: Pa ja sam prije svega kontroverzan u sebi, a ne prema drugima.

VIZURA: I uznemiravali ste elementima erotskog, kojih nema mnogo u modernom i suvremenom bh. slikarstvu. Kako Vi to objašnjavate?

LIKAR: Mislim da je to cijena sredine, ljudi su oprezniji, i to je logično. Erotika se javlja u velikim gradovima, u velikim centrima. Ja poznajem u Beču nekoliko umjetnika koje su ekstremno erotske u svome radu. Nije nevažno spomenuti da jedna erotska slika neće biti uvijek i komercijalna. Za mene erotika znači nešto što samo sebe razara vlastitom energijom iznutra.

VIZURA: Vrlo zanimljiva tema a koja se, također na svojstven način, vezuje uz Vaš rad jest i pitanje kiča. Kada počinje kič?

LIKAR: Opet citiram tekst iz svoje monografije: „Opće je mnijenje da je kič obilježje lošeg ukusa i svega što je jeftino. Kič je podilaženje emocijama, a to će nam pokazati i određene teme: zalazak sunca, slika labuda, božićna jelka i, gotovo u pravilu, cvijeće. Kič je povezan i sa mitološkim obilježjima religije kao i sa kultom mrtvih, sa emocijama uopće, suze i tuga pripadaju kiču. Kič je umjetnost ulice, to su snovi siromašnih, kič je ono što će povlašteni i bogati obavezno izbjegavati, kultura je u ovom slučaju postala obilježje socijalne podjele. Mislim da je veoma opasan taj duh umjetničke ekskluzivnosti i čini mi se da je to razlog što u mojim radovima često postoji ta blaga sjena kiča.

VIZURA: Koje su središnje promjene u

Vašem radu i iskustvu nastupile tokom ovih posljednjih godina?

LIKAR: Ja nemam talenta više nego što sam ga nekada imao, ali znam da ga bolje iskoristim. Možda sam postao strpljiviji posmatrač samoga sebe. To što radim ne radim previše dugo, ali veoma dugo posmatram to što je urađeno. Ja sam prije svega posmatrač.

VIZURA: Kada ste počinjali slikati, tada je Putar pisao o blizini Vašeg slikarstva sa slikarstvom talijanskog magičnog realizma, sa metafizikom De Chirica. Danas radite digitalnom tehnologijom. Internet konekcija doslovno upućuje na postojanje i prihvatanje jedne nevidljive stvarnosti. Da li se time neočekivano zatvorio krug?

LIKAR: Kao da sam sebe otkrivam u ovom novom vremenu, kao da je ta digitalna tehnologija malo pričekala da bi se srela sa mnom. Velike mogućnosti te tehnologije ponekad me zbunjuju, pa ipak dobro je biti pomalo i zbunjen.

VIZURA: To je onaj Gassetov „pogled brodolomca“...

LIKAR: To je dobro rečeno, svi su pravi ljudi ustvari zbunjeni ljudi.

VIZURA: Što čitate u posljednje vrijeme? Koje filmove gledate?

LIKAR: Igrane filmove ne gledam, tu sam kutiju zatvorio. Gledam samo one dokumentarne, o Sapijensu i Neandertalcu, gledam filmove i čitam knjige o životinjama i biljkama. Svaka vlat trave ima svoj smis-

ao – ništa nije suvišno, ništa nije uzaludno, sve je prožeto logikom duhovnosti.

VIZURA: Ima neke strodnosti između umjetnosti i znanosti danas. Kao da je ono što je umjetnost slutila, znanost danas učinila prisutnim. Recimo, Malevičevu „bespredmetnu suprematističku realnost“...

LIKAR: On je bio prorok onoga što se danas činjenično dokazuje. Umjetnost se mora obraćati na način pobožnosti jer ako nismo zadivljeni tim čudom života, čime uopće možemo biti zadivljeni? Posmatram danas moj atelje na Grbavici – u sobama je izrasla čitava šuma drveća, priroda je zaista nepobjediva. Mogli bismo se na ovakovim primjerima još jednom vratiti mudrosti iz indijskih Veda: niti si rođen, niti ćeš umrijeti. Klasična podjela na duh i na materiju sada nestaje, kvantna fizika otkriva: sve je samo vibracija, stvarnost je neograničena, jer sve je samo proces ●